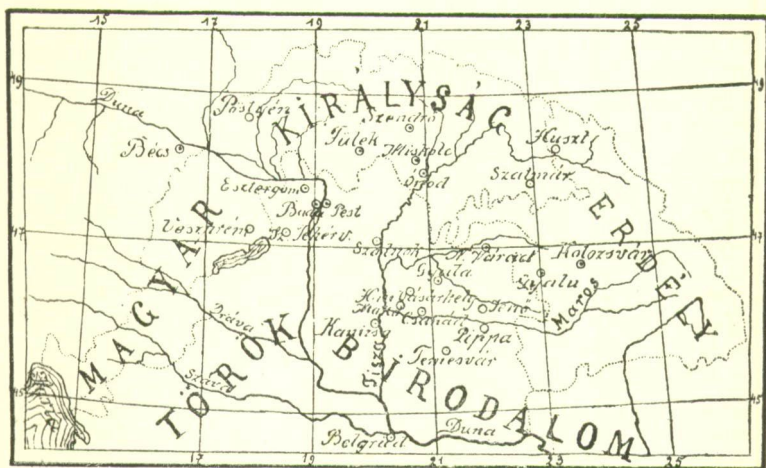

A kormány áruba veti a visszafoglalt országrészt s a régi tulajdonosokat igazolásra szólítja fel. — Intézkedés Mágocs és Fecskés eladása felől. — Dvornikovics püspök keresni kezdi itteni jószágait. — A zentai győzelem. — A tiszamarosi határórség. — A karlovici béke. — Csongrád- és Csanád-megyék visszakapcsoltatnak Magyarországhoz. — A kormány intézkedése ezek benépesítése tárgyában. — A katonai parancsnokok a nép kimélésére utasítanak. — A szegény jobbágyság tódul e vidékre. — Vásárhelyt is újra megülik. — A község megalakul, gyorsan növekedik s Bercsényivel egyezkedik a taksára. — Ez a külföldi pénzeket kitölti a forgalomból. — A megszállott puszták. — A csanádi és váci püspökök itteni javaikat elfoglalják, ezeket betelepíteni és a vármegyét helyreállítani iparkodnak. — Az új szerzeményi bizottság és a kincstári ispánság korlátozzák a püspöki foglaltságokat. — A katonai garázdálkodások megszűnnek. — Bercsényi a felkelést szítja. — A kormány a várost Schlicknek adja el. — Ennek következtében összeírást készítenek s az adománylevelet is kiállítják róla. — Schlick átveszi a várost. — Ezt azonban időközben tévedésből a Német Lovagrendnek is eladják. — Ez is felesketteti a várost a maga hűségére. — Az újszerzeményi bizottság a pusztának nagyobb részét a dézmával együtt a csanádi püspöknek engedi át. — A Rákóczy forradalom kitörése. — A rácok a vidéket dúlják, de városunkat kimélik. — Rákóczy megfenyítésökre Bottyánt rendeli ki, a délvidék oltalmát pedig Károlyira bizza. — A város a felkelést támogatja, de a császáriakkal is jó lábon áll. — Bercsényi rendelkezése Csongrádmegyére hadi jutaléka felől. — A forradalmi és a császári hadműveletek vidékünkön. — Károlyi a városból a gyevi révet őrizteti. — Városunk és a szomszéd községek népét kitelepítik. — Schlick hazatérésre és a császár hűségére inti a lakosságot. — A város Rabutint ételmezi, Tótkomlós pedig a kuruc tábornak szolgál. — Bercsényi, Bertóthy, Deák és Károlyi a városban. — Bercsényi megszámolattja a várost s ennek taksáját felemeli. — A várost és vidékét Csajághy kurucai védik. — Eleség-szállítás Rákóczy főszeregének. — A kurucok garázdálkodása a városban. — Ennek hírszolgáltatásai a felkelőség részére. — A hadjárat a nagy hideg és pestis miatt megakad. — Bottyán meglakoltatja az ellenünk törő rácokat, majd hirtelen elhal.

Ekkép' semmisült meg az utolsó bástya is e vidéken, mely a magyarságot a körül fekvő többi népfajok terjeszkedésével és támadásaival, sőt a honfíarsak erőszakosságaival szemben, mindenkitől magára hagyatva, fegyver és kőfalak nélkül, csupán lakói fajhűsége, életrevalósága és jámbor erkölce által századok viharai közt megőrizte. Most elhagyatott pusztasággá s a hihetetlen módra elszaporodott vadállatok tanyájává alakult át. A lakosság

55. sz. Magyarország a XVII. század végén.

elfutásával megszűnt a vetés és az aratás. A szállások üresen, a szőlőskertek parlagon, a mezők és legelők gazdátlanul és teljesen odahagyva állottak. Csak a rét nádasai közt és a rengeteg pusztá egyenlő felreese helyén tartózkodtak elvéve egyes bujdosók. Az országutakon sem járt senki s ezeket az egész Alföldön akkora fű és gaz nőtte be, hogy az olykor menetelő cs. katonaságnak kárdjával kellett utat vágnia, hogy haladhasson.

A királyi kormánynak azonban volt gondja rá, hogy a töröktől visszafoglalt országrészek

sokáig gazdátlanul ne maradjanak. Még javában folyt a háboru az Alföld birásáért, mikor 1690. hirdetményt tett közzé, mely szerint áruba veti e

56. sz. Gr. Beresényi Miklós.¹

területeket a többet ígérőknek, habár azok külföldiek lennének is; egyszersmind pedig mindazokat, kik mint földesurak, vagy egyházi javadalmasok, igényt tartanak azokhoz, felhívja, hogy ide vonatkozó kérvényeiket okiratokkal felszerelve az e célból kinevezetti bizottságnak egy félév lefolyása alatt terjesszék be, melynek eltelte után azok többé tekintetbe nem vétetnek.² A felhívásnak

¹ Az Ország-világ 1906. okt. 28. sz.-ból.

² Lipót kir. rendelete 1690. aug. 11-ről Kaprinaynál, 4° XIX. 182. (Kézir. az egyet. kt.ban.)

azonban nem sok sikere lett, mert oly területre, melyet a harc vészei dúltak, alig kívánczozhatott valaki, másfelől a még életben levő jogszerű tulaj-

57. sz. Gr. Bercsényi M.-né gr. Csáky Krisztina.¹

donosok sérelemnek tarták magukra nézve, hogy törvényes jogaik elismertetése végett egy önkényesen szervezett s jóformán idegenekből álló bíróság ítéletének vessék alá magukat. Nem is jelentkezett senki a területünkhöz tartozó birtokok ügyében a kérdéses testület előtt, mely új-szerzeményi bizottság nevet vett fel, sőt ennek jkveiben rólunk említés sem tétetik.² Maga Bercsényi is

¹ Az Ország-világ 1906. okt. 28. sz.-ből.

² Lásd *Diaria seu prothocolla subdelegata commis-*

távol maradt onnét, bár e helyhez való jogát ezentúl is fenntartotta s, mint nemsokára látni fogjuk, gyakorolta is. Sok birtokos család a hosszú viszontagságos időszakban kihalt, mások tagjai és örökösei elveszítették irataikat, melyekkel jogukat bizonyíthatták volna, egynémelyiknél pedig a hosszú ideig tartó török hódítás miatt még emléke is elenyészett az itteni birtoklásnak. A hirdetményeket többször közzé tette a kormány, | 1695, 96, 99. de vevők nem jelentkeztek, némely régi birtokosok pedig, mintha semmi sem történt volna, javaikkal továbbra is szabadon rendelkeztek. Így Pongrácz Mária, előbb Semsey Zsigmond, majd Szalai Barkóczy Ferenc felesége, utóbbikat felhatalmazza, hogy az ő fecskései és | 1695. mágocsi részbirtokait, a szegedi, gyevi, serkédi és mindszei javakkal együtt szabadon eladhassa s illetőleg az azokra felszedett adósságokat fölvehesse.¹ A főpapság azonban felhasználta a kínáló alkalmat, hogy rég elveszett jószágait visszakaphassa. Dvorníkovics váci püspök egyenesen Lipót királyhoz fordult e célból s ennek parancsára az egrí káptalan adott bizo- | 1696. szept. 10. nyitványt a felől, hogy a püspöknek ezelőtt mintegy félszázaddal Csongrádvármegye mely községei adóztak. Ezek között határunkhoz tartozók voltak: Szentkirály, Mártély, Vásárhely, Derekegyház, Körtevényes, Veresegyház.² — Ezek a birtokjogi intézkedések azonban még időelőttiek voltak, mert a viszonyok még korántsem

sionis neo-acquisticae Viennensis, 1696. nov. 7-től 1703. aug. 31-ig az Orsz. ltrban.

¹ A felhatalmazás a leleszi konvent ltrában, Elench, 1600—1699. p. 260. (Sub. no 16. 1695.)

² Az összeírás a váci püspöki urad ltrban, a Processus decimalis stb. című perirat csomóiban.

voltak rendezettek és megállapodottak. A török Lippát visszafoglalta, Lugosnál véres győzelmet nyert a császáriakon, a szabadkai bég még Szegedre is betört, a kecskemétiakat is felpredáltatással fenyegette s Rabutin császári főparancsnok korántsem volt képes a vidék nyugalmit biztosítani. Csak mikor Savoyai Jenő neveztetett ki fővezérnek s Zentánál magát a szultánt tönkre verte: tört meg végképen a fél- | 1697. szept. 12. hold rettegett hatalma. A délvidék biztosítására ezután a tiszta-marosi határőrség szerveztetett, még pedig, mivel a magyarokban nem bíztak, rácokból, kikkel ily módon ismét rendes szomszédságba jutottunk, mivel Szeged és Pécska felől határaink érintkeztek.

Nemsokára azonban létre jött a törökkel a karlovici béke, még pedig anélkül, hogy | 1699. jan. 26. annak megkötésébe egyetlenegy magyarnak is beleszólást engedtek volna. E szerint a Bánságot a legyőzött ellenfél birtokában hagyták, de legalább a Marostól északra eső részek s ezek közt Csongrád, és Csanádmegyék is visszakapcsoltattak az anyaországhoz, Bácska és Erdély a császáré, Lippa, Csanád, Becse, Lugos, Becskerek várai leromboltattak. Tököli száműzetett. A Maros folyó használata szabadnak nyilvánított mindkét félre nézve.¹ Ettől fogva aztán a rég eltűnt béke és rend ideje is elkövetkezett vidékünkre. Valahára megszűnt a háboruszkodás, az ezzel együttjáró katonai rabló portyázás s véget ért a töröknek 173 évig tartó uralma e vidéken.

Amint a háboru hullámai elsöndesültek, a kormánynak legelső gondja volt az elhagyott üres

¹ A béke oklevél: Kurze Beschreibung des Ung. und Türk. Kriegs című könyvben.

területek benépesítése. A katonaság élelmezése és jövése-menése ugyanis e területeken igen nehézé vált,¹ az ország szükségeihez sem járultak azok semmivel, a földesuraknak sem volt semmi hasznuk utánok. A király nevében tehát felhívást tettek közzé, hogy a lakosság térjen vissza elhagyott telkeire, s e célból adómentességet is ígértek a jobbágyoknak. Általában ezek becse most igen felemelkedett. Az udvari kamara a szegedi | 1699. gyulai és aradi várparancsnokokat utasította, hogy a nép sanyargatásával hagyjanak fel.² A szertefutott törzsökös lakosság tehát megértve az idő kedvező fordulatát, lassanként visszaszivárgott ősi telkeire s újra birtokba vette elhagyott otthonát. Példáját azonban mások is követték, mert az ország régóta telve volt földönfutó szegény néppel, melynek számát a katonai szolgálatból tömegesen elbocsátott hadfiak most, a háború megszűntével, különösen felszaporították: úgyhogy nem csuda, hogy a kormány hívására a szegedi katonai tisztartósnál, melynek hatósága alá a mi határunkat is rendelték, mindenfelől tömegesen jelentkeztek a telepések, s a Tisza-Maros zugában eső három magyar községet, Vásárhelyt, Szentest, Makót még ez évben tekintélyes számú népesség | 1699. szept. szállotta meg.

Városunk lakossága a bujdosás hosszú ideje alatt távolabb helyekre is elszármazott. Csoportosan lakott Szabadszálláson is. Ezek most, számszerint 12 gazda, családotól és jószágostul | 1699. okt. 19. felkerekedvén, szintén visszaköltöztek hozzánk.³

¹ Szegedre pl. 1698-ban távoli részekből, még Szatmármegyéből is, kellett az eleséget és fuvarát szolgáltatni. Reizner, Szeged tört., I. 194.

² Thaly, Rercsenyi Miklós, II. 6. 1.

³ A jászkunok összeírása 1699/700-ból a jászberényi

Mínthogy a házak a belterületen még fennállottak s csupán kitatarozásra vártak, és így az elhelyezkedés és berendezkedés nagyobb nehézség nélkül mehetett végbe: a község oly gyorsan megalakult, hogy a lakosság még azon évben lelkészt vitt magának¹ s Bercsényivel is megegyezett a taksára nézve a régi mód szerint 200 aranyban, a kormánytól azonban egy évi adómentességet kapott, mialatt a tizednek is csak felét kellett fizetnie. Birák, esküdtek és egyházi gondviselők választottak; városi jegyző azonban egyideig nem volt. Másik évben már akkora forgalom volt a török határszélhez közeleső városban, hogy némely lakosok a régi tilalom ellenére külföldi pénzekkel is kereskedtek, mitől azonban őket gr. Bercsényi száz arany büntetés alatt eltiltotta, mivel- | 1700. hogy »ezen mostoha és hatalmasok szemé előtt forgó üdőben az ilyen dolog nemcsak magános kárarára az városiaknak, de közveszedelmére is következhetik, — abból városiaknak tehetségét ereje felett magyarázván.«² Pár év múlva a város- | 1701. ban már 146 házas gazda, 17 zsellér, 46 felnőtt legény s 11 felnőtt lány találtatott; még néhány árva is volt benne, bár egyébként kiskorú gyermek alig s nagyon kevés találkozott. A telepések közt 14 volt idegen; a többi mind itt született. Voltak köztük szabók, három mészáros, szücs és csizmadiák, s utóbbiak magokkal hozták budai társaik céhlevelét is.³ Egy házban több családos testvér elhelyezkedett. Mindenik gazda $\frac{1}{4}$ -1 telek

lírban. Egy részét kivónatosan közli Gyárfás, Győri tört. füz. III. 25, 128, II.

¹ A tiszántuli egyh. kerület jkve a krasznai zsinatról.

² Bercsényi levele a gr. Károlyi nemz. bpesti lírában, 36. fiók, 2. sz. Közli Géresi, gr. Károlyi csal., IV. 593.

³ Az 1714-iki céhlevelél a gr. Károlyi nemz. bpesti lírában.

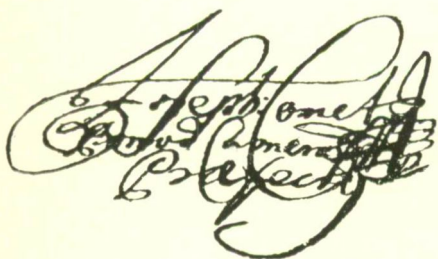
földet művelt s az egész városban 392 ökör, 108 ló, 344 tehén, 1911 juh és 452 drb sertés volt található. Mindjárt a megszálláskor használatba vették Szentgyörgy, Ujváros, Kovácsháza, Kopáncs, Csókás, Mezőhegyes és Füperreg pusztákat; üresen és elhagyatva állottak és egyideig sehová sem tartoztak Nagykomlós, Tótkutas, Csorvás, Rárós, Királyhegyes és Dombegyház. Batida Tápé birtokába ment át. Az elhagyott szőlőskertet is, Szentkirályon, újra munka alá fogták, sőt azt mindjártmeg is nagyobbították. Legelőknék felfogták s a város külterületéhez kapcsolták egyebek közt Erzsébet, Férged, Pókutas, Mágocs, Körtvélyes, Szentkirály, Mártély s Csomorkány pusztákat anélkül, hogy azért bárkinek is adóztak volna, melyek egyrészt különben a visszakerült lakosok elei zálogba birtak.¹ Ily módon a város hatósági és jogi állásában is változás állott be. Mert miután a lakosság taksa-fizetés nélkül birtokolta a földeket, ez által félig már kilépett a földesuri hatalom alól, melynek a török alatt különben is csak árnyéka volt meg. Most a felsőséget minden ügyben a szegedi kincstári tiszttartóság s ennek feje Cometh József képezte a községre nézve; innét jött minden rendelet, ehez kellett fordulni minden, csak félig-meddig fontos ügyben is, úgyhogy a parlag-szőllők feltöréséhez sem lehetett ennek engedélye nélkül fogni.²

A régi földesurak vagy ezek ivadékai közül

¹ A város összeírása 1701-ből (szept. 7.) és 1702-ből a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában és illet. az Orsz. Itrban Urb. et Conscript., fasc. 221. nro 19. A csanádi püspök kérvényének A) melléklete 1719. márc. 20-ról a bécsi csász. titkos Irtban, Hungarica, fasc. 78. d) 1—203, nro 78/7.

² Cometh József szegedi k. inspector levele 1702. febr. 1-ről a bírákhoz a város Itrában, Rvi. 2. cs. f) jegy alatt.

egyelőre senki sem jelentkezett jogaival, csupán Bercsényi és a püspökök maradtak birtokban. Dolni István ujonan kinevezett csanádi püspök különösen serény volt a püspöki ősi jószágok kikeresésében s meghatalmazottját, Szabó Jánost, bizta meg, hogy ku- 1700. április 20. tassa ki, foglalja el és oltalmazza meg az őt illető városokat, falukat és pusztákat; ez utóbbiakra szállítson jobbágyokat s egyezzek meg

58. sz. Cometh József névirása és pecsétje.¹

mindenütt az adózásra és dézmára nézve. És mint-hogy a püspök egyszersmind Csanádmegye főispánjává is kineveztetett, másik meghatalmazottjának, Jánosi Ferencnek, azt az utasítást adta, hogy szintén a helyszínére utazva, tegyen meg mindent a vármegye szervezése érdekében, mindkettőnek pedig, hogy az üres helyekre mindenüvé katolikusokat telepítsenek s állítsák helyre a kath. egyházakat. A meghatalmazottak pontosan eljárak megbízatásukban. Szabó összeírta a püspök jószágait s a 104 községet s illetőleg pusztát magában foglaló lajstromba beleígtatta határunkból Csomorkányt, Batidát, Kisfecskést, Ráróst (Rákos pusztá nevé alatt), Sámsonst, Tótkutast, Pereskutast, Ujvárost és Mágocsot is; maga a

¹ A város ltrából.

püspök pedig kérte a kancelláriát e birtokok átadására, noha a megbizottaknak már előbb különösen meghagyta, hogy azoktól a birtokosoktól, kik beírató levelet nem tudnak mutatni, »akármint hánykódjának és protestáljanak is«, a jószágokat egyszerűen foglalják el. Ezzel azonban a püspök túllépett a jogosság határán, mert a névsorba olyan helyek is bele kerültek, melyek oda nem tartoztak. Nem is rendelte el azok átadását egyelőre az udvar, csak az új-szerzeményi bizottság egyezett belé, hogy az általa felsorolt helyektől a püspök a dézmát szedhesse.¹ A | 1701. júl. 20. váci püspök, Dvornikovics, is rajta volt, hogy az itteni helyekről a tizedjövedelmeket ismét megkapja, bár e részben maga a kincstár állott útjában, mely (a budai kamara) azokat csekély áron haszonbérbe birta s kibocsátani nem is volt hajlandó. A püspök ekkor letiltotta a dézmás helyeket a kamarának való adózástól azon az okon, mert a jövedelem őt illeti s ő azt ezentul természetben akarja szedni.² Az újra alakult községek sem engedtek a püspök követeléseinek, mert nekik a király nevében a dézma felét is elengedték. Erőszak alkalmazására gondolni sem lehetett, mert Csongrád, Csanád-megye még jóformán pusztaságban állott s a csekély számú telepéseket a katonai ispánság minden erőszak ellenében megoltalmazta volna. Így többek közt az egykor oly nagy szerepet vivő Csanád és Nagylak várai is romban heverték. Utóbbi helyen nem lakott egy lélek sem; csak elhagyott három temploma jelezte, hogy valamikor minő élet színtere lehetett.³ Egyik vármegyében sem lakott annyi

¹ A püspök felhatalmazásai és utasításai Borovszkynál, i. m. I. 254—263.

² A püspök levele Kőrös, Kecskemét és Cegléd városokhoz a váci püspöki urad. ltrban.

³ Fedzüge des Prinz, Eugen. I. 164, 197.

nemes ember, hogy a vármegyei gyűlést és tisztikart meg lehetett volna tartani és alakítani.

A legnagyobb csapásnak azonban, mely századok óta folytonos rettegésnek és szenvedésnek volt forrása reánk nézve, valahára vége szakadt. A katonai garázdálkodásokat értem, melyek felől egyébként az ország ismét tele volt panasszal. A német katonák kicsapongásai és kegyetlen zsarolásai minden mértéket túlhaladtak. Városunk azonban most kivételesen nyugodtabb helyzetbe jutott; nemcsak annál fogva, hogy földesura, Bercsényi, a szomszéd Szeged várának is kapitánya volt, noha a főhatalom az ottani német főparancsnokra volt bízva, ő maga pedig leginkább felesége birtokán, Ungváron, tartózkodék s majd szerte utazgatva az országban, titkon Rákóczy Ferenczel tanácskozik az országban támasztandó fölkelés dolgában: hanem főleg azért, mert a fölség Bercsényi szándéka felől értesülván, városunkat több csongrádmegyei községekkel és pusztákkal együtt a délmagyarországi katonaság és a rác határőrség parancsnokának, a cseh származású gr. Schlick Lipót lovassági tábornoknak, Bercsényi régi ellenegének, adta és adományozta el.

A bécsi kormány t. i. igen korán értesült Bercsényiek szándéka felől s ez még nyilvánossá sem lett az országban, midőn intézkedék, hogy a grófot javítól fosszák meg. Az udvari kamara megbízottai tehát leérkeztek a helyszínére és 1701. márc. a csongrádi uradalomról s ebben Vásárhelyről is tüzetes leírást készítettek, melynek eredménye az, hogy a földesuri évi haszonvétel összesen 849 tehető magyar forintra és 37 kr-ra, mely 4%-os kamatszámítás mellett 21,234 frt és 25 kr. tőkeértéknek felel meg.¹ Majd csakhamar 1701. ápr. 24.

¹ Ez összeírás a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában. 35. fiók, 8. sz.

kéziratokat bocsátott ki Lipót király Schlickhez, az udvari kamarához és az udvari kancelláriához, melyekben tudatta, hogy az új-szerzeményi területhez tartozó csongrádi uradalmat, ide értve Csongrád, Kürt, Sas, Vásárhely, Ug, Böld falvakat s az ezekhez tartozó pusztákat, ezek közt Vásárhely tartozékait, Férged, Mártély, Körtvélyes, Szerzsébet, Sz. király pusztákat, melyek hűtlenség jogán különben is a kincstárra szállottak át, 40 ezer forint értékben Schlicknek adományozza, minden szavatosság nélkül s csupán a fiágnak: miért is megbizsa a kancelláriát, hogy az új adománylevél kiállításáról és az új tulajdonos beigtatásáról gondoskodjék.¹ Az ügyet gyorsan intézték, mert a spanyol örökösödési háború kitört s a hadseregnek pénzre volt szüksége: a megszorult udvar tehát más felé is lefoglaltatta Bercsényi rengeteg uradalmait, s rajta volt, hogy azokat mielőbb 1701. júl. pénzzé tegye. Így aztán a gróf pörében még ítéletet sem hoztak, mikor birtokait már eladták. Az egész ügyletet ezentúl a legrövidebb szóbeli úton intézték. Schlick Csongrádmegye nagyobb részét Vásárhellyel együtt egyszerűen birtokba vette.² Az írásbeli intézkedésekről a következő oklevelek adattak ki. A császári udvari kamara aug. 31-én tudatja Schlickkel, hogy a főség neki sok évi hadi és és másféle szolgálataiért, különösen pedig a közlelbbi török békekötés alkalmával császári biztosi minőségben teljesített hasznos szolgálataiért, 40 ezer forint értékű földbirtokot akar adományozni a Tisza-Maros közén, az ő parancsnoksága alatti területen:

¹ Mindhárom kézirat eredetiben a gr. Károlyi ltrban, 35. f. 11. sz. és 36. f. 4. sz.

² Schlick gazdatisztja a csongrádi uradalom részéről 1701. aug. 17-én már utlevelet ad egy tűzifát szállító dragonyosnak. Város ltr, Rvi. 2. cs. 1. sz.

59. sz. Gr. Schlick Lipót tábornok.

Birtokomban levő egykoru metszet után.

miért is őt a birtokok tüzetesebb megjelölésére felhívja, hogy a szükséges összeírást és becslést elrendelni lehessen.¹ Negyvenezer frtnyi értékről azért szólt az írás, mert az eladósodott kamara ennyivel tartozott Schlicknek; úgyhogy a csongrádi uradalommal voltaképen ezt a tartozást törlesztették. Ennek következtében Schlick forma szerint kijelölte a neki tetsző helyeket, s az összeírást Vásárhelyre nézve a szegedi német katonai megbízottak által már szept. 7-re végre is hajtatta,² ugyanazon napon, mikor a Lengyelországban bujdosó Bercsényi ellen az idéző levelet végre kiadták.³ Az összeírás kiterjedt nemcsak a népességre és a házakra, hanem az ott levő gazdasági állatokra, a vetésekre, a művelés alá fogott és a parlag szőlőkre is, sőt röviden összefoglalta a város történetére vonatkozó főbb adatokat is, amit akkor tudni lehetett. A kancellária eztán az adománylevelet hamar kiállította, de Schlick nem váltotta azt ki, sem be nem igtattatta magát, hanem uradalma jobbágyait rögtön értesítette a királyi adományozásról, őket a maga hűségére községenként feleskette s egyuttal, mint említők, mindenestől birtokba is vette.

E közben a bécsi kormány más, még fontosabb intézkedéseket is tett az üres hadipénztár megtölthetése céljából. Ezek közé tartozott a Jászkun kerületek eladása a Német Lovagrend számára, mely alkalommal az eladott hely- | 1702. márc. 22. ségek közé Vásárhely is oda került. A rend t. i. eredeti hivatásától, a szentföld oltalmazásától és a szegény beteg zarándokok segélyezésétől, eltérve,

¹ A levél eredetiben a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában, 35. fiók, 5. sz.

² Az összeírások a fentebbi nemz. levéltárban.

³ Thaly, i. m. II. 321.

századok óta a kevésbé szent vagyongyűjtésben fejtette ki erejét. Már eddig is voltak birtokai hazánkban, most pedig a töröktől visszafoglalt területekből kívánt vásárolni akkora területet, mely egy tartományal fölért. A megszorult udvari kamara kapott az alkalmon és a jászkunok földjeit adta el, még pedig potom áron s a legnagyobb hirtelenkedéssel, mely-nél fogva csak imént eladott városunkat másod-szor is elárusította. Az adás-vételi szerződés egyfelől Lipót király, másfelől a Rend nagy-mestere, Ferenc Lajos uralkodóházbeli főherceg s worms-i püspök közt jött létre, oly értelemben, hogy a Rend 500 ezer frtért a Nagy- és Kiskunság kerületeit kapja a Duna és Tisza közt minden város-sokkal, falukkal, pusztákkal és tartozékokkal együtt, melyek egyenként is megneveztetnek az okiratban, »Dorosma és Mihályteleki pusztá« után közvetlenül beleírva »Vásárhely pusztá s Fejértó pusztá« is.¹ Később látni fogjuk, hogy mily nagy bonyodalmakat szült e tévesztés, melyet Hiltl udv. kamarai titkár állítólag »vigyázatlanságból« követett el; ugyanaz, aki nem rég Schlick részére is teljesítette az összeírást, s ebbe városunkról egyebek közt azt is bejegyezte, hogy az a Nagy-kunság-hoz tartozik. Amint az oklevelet aláírták, rögtön újabb összeírást készítettek rólunk, egyszersmind pedig a városba küldött megbízottak útján egy rend-tag és egy veszprémi kapitány által hamarosan fel is eskettették a jámbor birákat a Német Rend hűségére s miután előbb a királyi oklevelet nekik felmutatták, a templom kulcsát magokhoz ragadták. De a birák, amint a biztosok innét távoztak, azonnal értesítették Schlicket, hogy az esküt, melyet »hamissággal és erőszakkal«

¹ Az oklevél egykoru másolatban a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában, 36. fiók, 3. sz.

csikartak ki tőlük, ők nem tekintik érvényesnek s továbbra is Schlicket ismerik el | 1702. VI. 22. földesuroknak.¹ E dologban elődeink mellett állott a törvény is, mely a honfiusítatlan idegeneknek tiltja a birtokszerzést, míg Schlick legalább honfiusítottatta magát,² bár más tekintetekből az ő tulajdonjoga is kifogás alá eshetett.

Legrosszabb idők jártak azonban a régi magyar földesurakra, mert a százados viharok alatt e vidékről a régi kis és nagy nemesi birtokosok egyáltalában kipusztultak; azok, kik a török uralom idején szereztek jogot e helyekhez, most azt egyszerűen elvesztették, mivelhogy az egész visszahódított területre a kincstár tette rá kezét, úgyhogy kivételesen ez időszakból csak a Fáy család tagjai részére állítottak ki új adománylevelet határunkról Körtvélyesre vo- | 1701. jun. 24. natkozólag, egyéb igen nagyszámu birtokok közt, melyekkel a királyi kegy őket a hon más vidékein is megajándékozta.³ Rajtok kívül csak még a püspökök iránt tanusított a gr. Wolkra O. K. elnöksége mellett Szegeden üléselőző új-szerzeményi bizottság nagy jóakaratot. Dolni püspök nevezetesen Kollonics bíboros érsek közbejöttével 60 községet (város, falu, puszta) kapott | 1702. ápr. 9. vissza javadalmába a fölségtől s ezek közé sorozták az akkor városunk által birt Kopáncsot, Csókást, Mágocsot, Csomorkányt, Mezőhegyest, Fűpereget, továbbá Feckést, Tótkutast, Sámsonst, Pereskutast és Ujvárost. Mindezen helyek után, ideértve a Maroson tul levőket is, melyek pedig a török kezében voltak,⁴

¹ A bírák levele a város ltrában, Rvi. 1. cs. 160. sz.

² Corp. Jur. Hung. 1687. 29.

³ Az adománylevél, Bécsi liber Regius, XXVI. köt. 155. lap.

⁴ Dolni jószágai jegyzéke másolatban a vár. ltrban. Rvi. LII., eredetije a csanádi e. m. ltrban.

a püspök a tizedet is követelte természetben kiadatni, valamint a maga egyházi joghatóságát is azokra kiterjesztetni,¹ noha tudva volt, hogy a török a birtokában lévő helyek után a természetben való dézmaszedést sem egyik, sem másik püspöknek, sem a királyi váraknak meg nem engedte.² Maga a város az elmúlt évben saját dézmáját a régi szokáshoz hiven a váci püspöktől vette haszonbérbe s azért 50 frtot fizetett.³

De a rákövetkező évben a város már ily címen semmit sem fizetett, sőt nemsokára úgy alakultak az országos körülmények, hogy a püspök urakkal együtt a császári kormány egyéb hívei, ezek közt Schlick és a Német Rend is elvesztette minden haszonvételt, melyet magoknak innét remélhettek.

A Rákóczy-forradalom árja nevezetesen a birtokaitól megfosztott nemesség s főleg a szabad jászkunok útján gyorsan elterjedt az Alföldre is, kiknek haragja és elkeseredése határt nem ismert amiatt, hogy őket a Német Rendnek, mint valami jobbágy birtokot, eladták. Valószínű, hogy Bercsényi összeköttetése lengyelországi bujdosása alatt sem szakadt meg elődeinkkel; mikor pedig ő, mint Rákóczy fővezére, fegyverre szólítá a velünk

60. sz. Kuruc fölkelő.⁵

1703. nov. 22.

¹ Az ügy korábbi és későbbi iratai a bécsi csász. titkos ltrában, Hungarica, fasc. 78. d) 1—203., no 78/7.

² Tanuvall. jkv. 1719-ből febr. 24-ről a váci püsp. urad. ltrában.

³ Dézmajegyzék a váci psp. urad. ltrában.

⁴ Bercsényi felhívása Borsodvny. ltrában, Polit. actor. mat. II., fasc. I., frust. 249.

⁵ Az Ország-Világ 1906. okt. számából.

egyes Borsod- és Csongrádvármegyét, a városi lakosság kész lett volna nyíltan is a fölkelők-höz állani : azonban a honfiúi lelkesedés szárnyait a faji gyűlölelettől égő rácok, s a Szegedet és Cson-

61. sz. II. Rákóczi Ferenc.¹

grádot megszálló császári őrség egyelőre lekötve tartották. A vármegyénkben is tömegesen lakó rácok ugyanis, kiket Savoyai Jenő, a cs. főhaditanács elnöke, a magyarok ellen különösen fellovált,² határtalan vadsággal rontottak a magyar helységekre, még

¹ Az Ország-világ 1906. okt. 28-diki számából.

² Szentkláray, a Századokban, 1892. 111.

a nagyobb városokra is, s feltartóztathatlanul zsákmányolták, iszonyu kegyetlenséggel fosztogatták és sorra elpusztították Csongrád-, Pest- és Békés-megyék községeit. Tőlünk hihetően főparancsnokuk, Schlick, városunk földesura, tartotta távol. De más ok is forgott fenn. Városunknak ugyanis, melyen túl Gyuláig nem létezett nagyobb község, volt két kompja a Tiszán, voltak terményei, szekerei és jószágai feles számmal, közel esett a császáriak által Böldön veretett Tisza-hidhoz s földrajzi fekvésénél fogva Arad, Csanád és Szeged várak védelmét, — illetőleg fenyegetését befolyásolta s ez okból annak megmaradása és bírása mindkét hadviselő félnek érdekében állott. Végre azonban Rákóczy, kihez a vidék birtokos nemesége, ezek közt Bottyán János, Bertóthy István, Deák Ferenc csatlakozott, módot talált fegyvert és csapatokat küldeni vármegyénkbe, ámbár ezek eleintén Csongrádnál a rácok által megveret-1703. szept. tek.¹ A fölkelők azonban az ország egyéb részein, Bécs felé is, diadalmasan nyomultak előre, a császár tehát Schlicket Németországból visszahívta. Ennek elébe Rákóczy — Bercsényit és Károlyi Sándort küldte,² ugyanazon időtájon pedig a garázda rácok megfenyítésére s Szeged vára elfoglalására maga indult; majd, miután utóbbi feladat nem sikerült, a rácok ellen vitéz tábornokát, Bottyánt rendelte ki, ki is Deák Ferenc, Illosvay s Szabó Máté csapatvezérek közreműködésével messze térségeken szörnyű vérontást és pusztítást vitt rajtok végbe. Hogy pedig azok további be-1704. jan. ütéseitől az alvidéket biztosítsa, ennek állandó védelmét egyik tábornokára, Károlyi Sándor szatmármegyei főispánra bízta. Ez év tavaszán eleink

¹ Zsilinszky, Csongrádm. tört., I. 271—280.

² Horváth M., M.orsz. tört., VI. 318.

a makaiakkal együtt a kuruc kézen levő szol-máj.
noki vár részére szállítják a szálfákat s ugyanoda
fizetik be dézmájukat is, de e mellett a szegedi
cs. várparancsnokkal, ki ekkor tájon akasztatta fel
a szegedi birót, sem bontották fel a békés viszonyt,
minek bizonyága az, hogy a megszorult kecske-
métiek városunk bíróját, Boros Mihályt, kér-
ték fel, hogy legyen szószólójuk és közbejárójok a
haragos parancsnok előtt.¹

Azonban mialatt Károlyi az Alföldet őrzé, a

62. sz. Bottyán János tábornok névirása.²

fejedelem hadát Nagyszombatnál érzékeny ve-
reség sujtotta. A felkelő hadak szapori- 1704. dec.
tása tehát elkerülhetetlenné vált, mire nézve Ber-
csényi fővezér akként rendelkezett, hogy Cson-
grádmegye a maga gyalogsági jutalékát (68 fő
hajdu) a Borsod, Pest, Heves és Csanád me-
gyékével együttesen képezendő ezredhez szolgál-
tassa be, melynek főkapitányává Haller Sámuel
nevezték ki.³ Károlyi a következő évben 1705.

¹ Hornyik, Kecskemét tört., VI., 318.

² Szalay—Baróthy, Magy. nemz. tört. IV. köt. után.

³ Bercsényi rendelete Borsodm. Itrában, Polit. act. materia II., fasc. I., frusta 383, 388. (Borsodra ezuttal 304, Pestre 468, Hevesre 380, Csanádra 48 gyalogot róttak ki.) A kuruc háboruban részt vett vásárhelyi fiúk közül a következők nevei maradtak fenn: a Pekri Lőrinc l. ezredében 1705-ből Szücs Márton »lábán lett« 20 éves. Palocsai György karabélyos regularis ezredében 1706-ból

Szolnok, Csongrád, Makó, Vásárhely, Gyula, Túr, Törtel, Cegléd, Kecskemét s Erdély közt mozgatta hadait, Bottyánnal együtt vigyázott a rácokra és a császáriakra s gondoskodott a Körös-Maros köze biztonságáról: mialatt a Schlick és Glöckelsberg seregeivel erősödött németek Szolnok, Körös, Kecskemét, Csongrád és Szeged irányában haladtak s leginkább Szolnoknál és Csongrádnál erőszakolták a Tiszán való átkelést: de mivel ekkor igen nagy szárazság uralkodott s a rét is keresztülkasul járható volt, Szegedről Tápé és Algyő alatt is próbálgatták (Herbeville tábornok) az átkelést, mire Vásárhelyről kellett a kuruc csapatoknak vigyázniok. Innét volt szándéka Károlynak a Maros mentén tanyázó rácokra is ráütni s azokat buvóhelyeikből kiverni. Szeptember és október havában városunk a császáriak kezében volt, honnan ezek Nagyvárad elfoglalására indultak. Károlyi, hogy élelmezésöket megnehezítse, utjokban messze földön elpusztította a takarmányt s Makó egész lakosságát jószágaival és ingóságaival együtt

Porcz János, kinek volt kardja, pisztolya s lova, 29 éves, Gulyás Istók ugyanolyan felszereléssel, 24 éves; a Szemere László l. ezredében 1708-ból: Vásárhelyi Mihály, »Móré Mihály zsoldosa, alkalmas szolga, 1 kard, 1 karabély, 1 lóding, 1 ló, alkalmas, 1 nyereg, nyereg-szerszám, 1 pokróc, 3 patkó, 1 mente, 1 nadrág« stb. 36 éves, házas; a Károlyi Sándor lájbj kompaniájában: Vásárhelyi János »magyar portalis hajdu, a falutól vett egy ezüst forint fizetést«, van puskája, kardja, lódingja (1-ső kompán.); Kis István »mondurja vagyon« s ugyanolyan felszerelése, mint az előbbinek. (Mustrakönyv Rákóczy F. őfelségének generalis mareschallus ngos nagy-károlyi Károlyi Sándor commandója alatt való Tiszáninnen nevezendő nemes regimentjeiről. Eredeti egykoru kézirat három f. kötetben a gr. Károlyi nemz. bp. ltrában.)

a Maroson török földre költöztette át, hasonlóan bánt el Nyúzó Mihály csapatparancsnok által Vásárhely, Mindszent és Szentes népével is, melyet »kár nélkül« Csongrád felé költöztetett el, úgyhogy a németek mindenütt csak az üres falakat találták. Schlick a visszatérőknek s minden felkelőnek bocsánatot hirdetett az Alföldön, »hitire, esküvéssel fogadván, hogy semmi bántása sem fegyvert viselő embereknek, sem egyéb lakosoknak nem lesz, csak legyenek veszteségben és térjenek József császár hűségére.«¹ | 1705. okt.

A következő évben Rabutin cs. tábornoknak Erdélyből visszatérő csapatai tartották megszállva városunkat s ez 300 drb vonó marhát állított ki a tábornak hosszú idei szolgálatra s kenyereket és vágó marhákat küldött neki, mikor Szolnokot elfoglalták, természetesen nem jó kedvűből, mert ugyanekkor eleink, mint hírvivők és a török posta hordozói tettek titkos szolgálatot a kuruc tábornak,² ami a dolog természete szerint sok veszéllyel járt mert a rácok által őrzött Maroson olykor »sok puskázások közt« lehetett átszökniök. Egyébként a városban rend és nyugalom honolt, minek bizonyossága az, hogy az előjáróság vizsgálatot tartott a részben, hogy a birtokában levő levő Mártélypuszta határai Ányás irányában meddig terjedtek túl a Tiszán is.⁴ | 1706. ápr. 28.

¹ Károlyi levele Rákóczyhoz Thalynál, Arch. Rákóczi-cianum IX., 176. II. 225. (Stepney angol követ tudósítása), 228., 248—250. Századok (Károlyi levele) 1867. 176. Reizner, Makó város története, 34. Debrecen város egykoru jkve a tiszántuli egyh. ker. Iltan. Sinay, Kézirati gyűjtem. VIII., 217—219.

² A város fölségkérvénye 1754-ből a ref. egyh. jkvében, I., 84.

³ Szabó Máté csapatvezér levele Károlyi Sándorhoz, Szolnok, 1706. jan. 25-ről a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában.

⁴ A tanuvallom. jkv a város Itrában, Rvi. 2 cs. 3. sz.

Bottyán tábornok ezalatt iszonyuan lakoltatta a rácokat s az egész Bácskát felperzseltette, majd Bertóty és Bercsényi érkeztek a Tiszavidék oltalmára, mely utóbbi Álgyőnél és Tápénál négyezernyi lovassággal átkelt s Vásárhelyen és Szentesen megszorítani készült, »az eb németet«. ¹ Ujév elején azonban a fejedelem már Deák Ferenc és Csáky kurucezredeit rendelte hozzánk, majd február havában a várost, nagy förgetegben usztatva át a Tiszán, ismét Károlyi szállotta meg, ki a fejedelem utasítására innét indult Arad ellen 1707. márc 22.

s utjában a rácok fészkeit, Nagylakot, Battonyát, Pécskát, Szemlakot fölégette s illetőleg bevette, akik ezért Kecskeméten állottak szörnyű bosszut. ³

63. sz. Rabutin tábornok. ²

¹ Bercsényi levele a fejedelemhez, Szentgyörgy, 1706. nov. 17-ről Thálnál, Arch. Rák., V. 312.

² Angyal, Thököly I. élete, II. köt. után.

³ Századok, 1868. 699. Hornyik, Kecskemét tört., IV. 183—4. Borovszky, Csanádv. tört. I., 267.

A nemzeti fölkelés napja most állott legmagasabban. Az uralkodóház trónvesztettnek nyilvánított. Bercsenyi fővezér tehát érkezettnek látta az időt arra nézve, hogy az ő földesuraságáról régóta megfeledezett vásárhelyieket számadásra vonja s megtanítsa arra, hogy habár a király másoknak adta el őket, mégis csak az ő jobbágysai maradtak. E megtanítás a városunkban időző kuruc sereg útján gyorsan ment s hogy a jobbágysai jövőre el ne feledkezzenek tartozásukról, Bercsenyi a város megbizottait magához rendelte Ungvárra, melyet ő még első nejével, Homonnai Drugeth Krisztinával, kapott sok egyéb nagy uradalmakkal együtt. Pap György bíró s még három más társa nagy alázatossággal és nem csekély félelmek közt jelentek meg a hatalmas főúr előtt, ki a város megfogyatkozott népességét s a háborus időket tekintvén, összes hátralékos tartozásuk fejében 2400 frttal és 100 drb karmazsin bőrrrel megelégedett, az évi taksát azonban eddig soha nem fizetett összegre, t. i. ezer r. frtra és két kötés karmazsin bőrről csigázta 1707. okt. 14. fel.¹ Súlyos volt e teher a lakosságra nézve, mert pénzt alig lehetett valamiből csinálni és még több vesződséggel járt azt távoli helyekre elszállítani. A régibb hátralékosokat valahogy megfizették eleink, s 1708. februárban is vittek pénzt Bercsenyinek Ungvárra,² később azonban ismét csak elmaradtak az adóval. Minthogy ugyanis a kuruc fő-sereg Trencsénnél nemsokára nagy vereséget szenvedett s a császáriak a rácoktól is szorongatott Kecskemétet és vidékét is meghódoltatták, észak

¹ A taksalevél egykoru másolata a város Itrában, Rvi. 1. cs. 2. sz., eredetije a gr. Károlyi nemz. bp. Itrában.

² Bercsenyinek gr. Csáky Krisztina nyugtatványa 617 frtról, 118 font cselebi dohányról és 55 drb karmazsin bőrről a város Itrában, Rvi. 1. cs. 3. sz.

felé el volt zárva előlünk az ut, bár a Tisza-Maros
zugát Csajághy kurucái őrizték, kik Al- 1708.

64. sz. Bercsényi Miklós kuruc fővezér.¹

győn, Tápén, Vásárhelyen, Szentesen voltak megszállva, de lejjebb is, egész Péterváradig,

¹ Szilágyi, Magy. nemz. tört. VII. után.

portyáztak,¹ továbbá noveniberben Félégyházi Pál jött ide két ízben is, hogy a Nádudvarnál álló főtáborba ismételten eleséget rendeljen. E táborozások alkalmával a kurucok a rácokat vidékünkéről elkergették s a Maros tulsó oldalára szorították, honnét nem is kerültek többé vissza.² A város ezuttal is teljes készséggel szolgáltatta ki a kívánt élelmiszereket, mégis a kurucok oly embertelen erőszakosságot tanusítottak a nép iránt (egy gazda embert agyon is lőttek), hogy ez ellen a bírák keserves panaszt tettek Károlyinál. »Istennel bizonyítunk«, írja a főbíró, Kenéz Márton, »hogy semmiféle nemzet e revolúcióban még mi köztünk oly s annyi gazságot jóllétünkre rajtunk véghez nem vitt, mint a már két ízben egymás után megfordult hadak.« Ugyanekkor kérték Károlyit, hogy a lakosság szenvedett kárait téríttesse meg, s más-kor, midőn »hadak jönnek hozzánk, oly direktort állíttasson, akitől legyen a hadaknak függésök.«³

E kérelem pedig annál jogosultabb volt, mert Károlyi a vásárhelyieket folytonosan igen nehéz szolgálatra is kötelezte, amennyiben a német és rác hadak állása, a kuruc csapatok menetiránya és holléte s egyéb a hadjáratot érdeklő ügyekben pontos és gyors értesítéseket követelt a mieinktől, mi célból, természetesen, Szegedet, a rácok helyeit, a török földet s egyéb helyeket felkellett járniok, ott vizsgálódniok stff., ámbár az elől- 1708. dec. eleje. járáság a vállalat »szörnyű törősségét« utólagosan váltig emlegette. Mindazáltal a hirszolgálatást lelkiismeretesen teljesítette, mignem egyszer eleink azt a hirt is közölték a tábornokkal, hogy az

¹ Beresényi levele Rákóczyhoz Thalynál, Arch. Rák. VI. 179.

² Századok, 1892. 113—114.

³ A bírák eredeti levelei 1708. nov.-ról és dec. 6.-ról s Károlyi kérdőpontjai a gr. Károlyi nemz. bp. ltrában.

országot rettegtető pestis e vidéken is fellépett. A megriadt nép Arad felől futva menekült felénk az irtózatos betegség elől, magával hordozva annak csiráit. Vásárhelyen november 23-án lépett fel a »guga halál«, de egyelőre még nem szedett sok áldozatot, mialatt Makón már teljes erővel »grasszált«. E csapáshoz még egy másik is járult, az Európa-szerte fellépett nagy hideg képében, mely Vizkereszt táján állott be. Minthogy a földet vastag hó takarta, eleséget semmi kiszorult állat sem talált, s valamennyi elpusztulásra jutott. A madarak megfagyva hullottak le a fák ágairól, a farkasok az emberi lakásokba nyomultak. A fák és szőlőtőkék kivesztek. A nemzeti hadsereg hitvány ruhákkal volt ellátva, rosszul élelmezve, s mint egyik kuruc tiszt írja, legtöbb helyt »kedvére koplalt.«¹ Ily körülmények közt a hadjárat tovább folytatásáról egyidőre szó sem lehetett. A fejedelem az iszonyu hidegben követséget indított utnak a belgrádi pasához és a szultánhoz, mely erre felé vette útját, de a ragály miatt 1709. febr. városunkba nem bátorkodott bejönni, mert itt annak áldozatait alig győzték már temetni.² Kecskemétre is innét vitték a ragályt.³ Egyébként a városban kurucok teleltek, kik a császáriakat a tápei átkelésben tartóztatták fel. Augusztusban már szünőfélen volt a félelmes betegség s a rácok nagy erővel szedelőzködvén össze, az egész Alföld felrablására megindultak, de az ősz Bottyán tábornok, mint fergeteg csapott le rájuk s még egyszer elhárítá rólunk a veszedelmet. Ez volt utolsó hadi ténye, mert azután agyvelőgyuladásban nemsokára váratlanul elhalt.

¹ Széll Farkasnál, Bessenyei család, 221—242. és Arch. Rák. V. 312.

² Századok, 1868. 711. s köv. II. Hornyik, Kecskemét t. IV. 203—4.

³ Hornyik. i. m. IV. 208.